

Új eredmények a magyarországi zsidóság kutatásában

ABSZTRAKTFÜZET

Szerkesztette:
Bányai Viktória
(Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet)
Huszár Mihály
(Marcali Múzeum)
Turbucz Péter
(Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára)

Kiadja az OR-ZSE Marczali Henrik Kutatócsoportja
(1084 Budapest, Scheiber Sándor utca 2.)
és az Eötvös Loránd Kutatóhálózat Társadalomtudományi Kutatóközpont
Kisebbségkutató Intézete
(1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.)

Tördelés és grafika: Matucz Ferenc
A borító fényképét Turbucz Péter készítette (2021)

Kézirat gyanánt!

© Az előadók (az absztraktok tekintetében) / a szerkesztők
(a többi rész tekintetében), 2021.

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, valamint a fordítás jogát is,
az egyes absztraktokat illetően is. Csak a tudományos idézés szabályai szerint
használható!

Szakmailag lektorálták: A szerkesztők

Utoljára módosítva: 2021. 09. 15.

ISBN 978-963-418-047-0

Tartalom:

PLENÁRIS ELŐADÁS

Konrád Miklós: Gondolatok a magyarországi zsidóság
helytörténeti kutatásának nélkülözhetetlenségéről 5

HITKÖZSÉGEK, SORSOK

Fodor Péter: A csongrádi izraelita hitközség élete Guttman Mihály
rabbi idején 1903-tól 1907-ig. Guttman rabbi pályája
a Rabbiképző Egyetem rektori tisztségéig 6

Szűcs József: Hült helyek. Valaha volt zsidó közösségek
Komárom-Esztergom megye két kistélepülésén 7

Simonik Péter: Aknatornyok árnyékában. A tatabányai zsidó
közösség története 9

Balázs Edit: Pannon értékek nyomában. A körmendi zsidóság 10

ORSZÁGOS KITEKINTÉS

Vörös Kata: A győri zsidó cserkészélet 11

Bodor Mária: Zsidók a magyarországi képes
levelezőlap-kiadás történetében 12

Kurucz Ádám: A Vitézi Rend és a zsidóság 13

Balog Iván: „Zsidó (bajnok)csapat” a zsidótörvények idején?
A csepeli Weiss Manfréd FC 1940–1944 14

KUTATÁSOK, MÓDSZEREK

Ábrahám Vera: A Szegedi Zsidó Hitközség archívuma 15

Kis József: A zsidóság történetével kapcsolatos adatbázis-építés és digitalizálás
az MNL Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárában 16

Domokosné Hegedűs Szabina: A szegedi Pollák-család a
családkutatások tükrében. A közgyűjteményi
informatika alkalmazási lehetőségei 17

Huszár Mihály: A marcali izraelita hitközség rabbijai 1889 és 1944 között 18

KIS MARCZALI MŰHELY

Dénes Iván Zoltán: Az első professzionális magyar történetíró
értelmezése a választott népről és a prófétai örökségről 19

Bárány Zsófia: Marczali Henrik és a vatikáni kutatások 20

Turbucz Péter: Elköteleződés a végsőkig. Marczali Henrik
háborús nézeteinek alakulása 1917–18-ban 21

Előszó

Konferenciánk az OR-ZSE Marczali Henrik Kutatócsoport és a TK Kisebbségkutató Intézet közös szervezőmunkájának eredménye. Mindkét intézmény elkötelezett a magyarországi zsidóság történetének megismerésében, törekszik szakmai háttérként szolgálni az ilyen tematikájú kutatások számára. Mostani rendezvényünk elsődleges célja a tágabban értelmezett vidéki zsidóság kutatásával foglalkozók megszólítása, egy olyan tudományos közeg létrehozása, ahol történészek, levéltárosok, muzeológusok bemutatják új kutatási eredményeiket, továbbá betekintést kapnak, szempontokat, inspiráció nyerhetnek egymás munkáiból. Meggyőződésünk volt, hogy a kapcsolatépítést a személyes találkozás és eszmecsere tudja leginkább szolgálni ezért vállaltuk még a tanácskozás időpontjának többszöri halasztását is.

Az előadások mindegyike egy-egy mélyfúrás, újabb mozaikkal gazdagítja a magyarországi zsidóságról alkotott képünket. A nyitó plenáris előadás épp ezen mélyfúrások nélkülözhetetlenségét hangsúlyozza: ezek nélkül nincs mire felépíteni az összefoglaló munkákat.

Konferenciánk előadásait négy szekcióba rendeztük. A *hitközségek, sorsok* szekcióba olyan előadásokat soroltunk, amelyek vidéki hitközségek történetét tárgyalják. Az *Országos kitekintés* szekcióban azok az előadások kaptak helyet, amelyek vizsgálati szempontja nem helytörténeti közelítésű, hanem valamely általánosabb társadalom- vagy kultúrtörténeti kontextusban helyezik el a feltárt anyagot. A *Kutatások, módszerek* szekció előadásai a téma levéltári feldolgozottságát járják körül, míg a *Kis Marczali Műhely*, a történéssel kapcsolatos aktuális kutatásokba enged bepillantást.

Sikeres és eredményes tanácskozást kívánunk minden résztvevőnek!

A szervezők

Konrád Miklós

(ELKH BTK Történettudományi Intézet)

**Gondolatok a magyarországi zsidóság helytörténeti kutatásának
nélkülözhetetlenségéről**

Minden történetírás ideológia által vezérelt. De talán egy historiográfia sincs, amelyre a történetírók – akár tudatos, akár tudattalan – személyes agendái olyan óhatatlan súllyal nehezedtek volna, mint a közép-európai, s azon belül magyarországi zsidóké. Ennek következményeként a hazai zsidó történetírást továbbra is gyakran az elnagyolt, az empirikus és differenciált kutatást mellőző, illetve az ilyen kutatások eredményeit ignoráló ítéletek uralják. És ez még a jobbik eset, hiszen a hazai történészeknek (különösen – de nem kizárólag – ha zsidók voltak) számos okuk lehetett, hogy a hazai zsidóság történetével egyáltalán ne is foglalkozzanak – már amikor ezzel egyáltalán foglalkozhattak, s az elsődleges problémát az öncenzúrális tépelődés jelentette, s nem a kérlelhetetlen cenzúra. Előadásomban amellet igyekszem érvelni, hogy arra, amit még szinte egyáltalán nem látunk át, vagy elfogultságaink által homályosan látunk, a további zsidó helytörténeti kutatások jelenthetik az egyik lehetséges – szerintem nélkülözhetetlen – megoldást.

Fodor Péter

(CSIK Csemegi Károly Könyvtár és Tari László Múzeum)

**A csongrádi izraelita hitközség élete Guttman Mihály rabbi idején
1903-tól 1907-ig**

Guttman rabbi pályája a Rabbiképző Egyetem rektori tisztségéig

Guttman Mihály rabbi a Bihar megyei Félegyházán született. Először édesapjától, Guttman Sándortól tanult, majd Pollák Mózes oktatta őt Bonyhádon. A pozsonyi jesiva után a Rabbiképző Egyetemet végezte el 1903-ban. Ebben az évben lett a mintegy ötszáz fős csongrádi közösség rabbija. A hitközség számos pályázó közül rá voksolt, s ünnepséggel várták 1903. november elsején, amikor megérkezett. A vallási közösségek közötti kapcsolatot is fontosnak tartotta Guttman: 1906-ban például látogatást tett Porubszky József helyi plébánosnál, akinek gratulált apáttá való kinevezése alkalmából, s átadta az izraelita közösség jókívánságait is. 1907-ben azért hagyta el Csongrádot, mert a Ferenc József Országos Rabbiképző Intézet vezérlőbizottsága egyhangúlag tanárává választotta. A talmudi tudományokat tanította a 93 évesen végleg nyugdíjba vonult Bloch Mózes helyett. Az alsó tanfolyamon Szentírást és Talmudot, a felsőn Talmudot és szertartást tanított. A külföldi tudományos körökben is elismert szaktekintélynek számított. 1916 decemberében koronázási imát írt az utolsó magyar király, IV. Károly beiktatására, mely megjelent az Egyenlőség (a magyar zsidóság politikai hetilapja) 1916. december 30-i számában. 1921-ben meghívták Breslauba (ma: Wrocław, Lengyelország) a Jüdisch-Teologisches Seminar talmudi tanszékére, és el is vállalta az állást.

Munkái közül említésre érdemes a 21 kötetre tervezett talmudi enciklopédia, amelyből 1929-ig három jelent meg. Szerepe volt a Hertz Biblia megjelenítésében, amelyet a harmincas évek végén Hevesi Simonnal, Balassa Józseffel, Löwinger Sámuellel és Guttman Henrikkel ültetett át magyar nyelvre (J.H. Hertz magyarországi születésű angliai országos főrabbi kora tudományos eredményeit felhasználva készítette el magyarázatait). Az 1920–1930-as években szinte valamennyi, világszerte megjelent zsidó emlékkönyvnek munkatársa volt, így emlékezett róla a Magyar Zsidó Szemle 1942–1945-ös kiadásának elején dr. Földes István és dr. Löwinger Sámuel. 1933-tól 1942. augusztus 6-án bekövetkezett haláláig a budapesti Ferenc József Rabbiképző Intézet főigazgatója volt.

Szűcs József

(Kuny Domokos Múzeum)

Hílt helyek

**Valaha volt zsidó közösségek Komárom-Esztergom megye
két kistélepülésén**

Kocs községben már a 18. század második felében is éltek zsidók, számuk azonban csak a 19. század közepétől emelkedett meg jelentősen. Mocsai zsidóságának gyökerei ugyancsak erre az időszakra, egészen pontosan az 1840-es évekig nyúlnak vissza. Letelepedésüket az 1840. évi XXIX. törvénycikk tette lehetővé. A belső migrációval, melyet a fent hivatkozott törvény indított el, a már működőkön túl, újabb zsidó közösségek jöttek létre. Ilyen volt a kocsi és a mocsai közösség is, melyek létszáma alig haladta meg a helyi lakosság számának 1,5–2 százalékát. A két településen letelepedett zsidók legnagyobb része Komárom vármegyéből érkezett, de költöztek ide Veszprém, Győr, Moson, Esztergom, Fejér, Bars, Pest-Pilis-Solt-Kiskun, Bihar, Vas, Nyitra, Trencsén és Pozsony vármegyéből is.

Mindkét településen az 1880-as években volt a legmagasabb a zsidóság létszáma. Mocsán ebben az időszakban a 69 főből még 5 vallotta magát német anyanyelvűnek, a következő évtizedre ez a szám lenullázódott. 1910-ben Mocsán tizenheten, Kocson tizennyolcan beszéltek a magyar mellett a német nyelvet is. Mindkét településen a kereskedelem volt a zsidók fő tevékenységformája, vendéglőket, kocsmákat, szatócsüzleteket működtettek, de akadt közöttük postamester, lókereskedő, rongyász, szabó, orvos, bércsépítő és kézmunkás (Sic!) is.

Mocsai és Kocsi is a nagy múltra visszatekintő tatai hitközséghez tartozott, mely a győri XII. izraelita községkerület része volt. Kocs esetében a dátum is ismert, 1885-ben, Alsógallával, Bánhidával, Bokoddal, Császárral, Daddal, Dunaszentmiklóssal, Felsőgallával és Kömlőddel együtt csatlakozott a hitközséghez. A tatai hitközség 1773-ban kapott először választott rabbit Kempfner Áron személyében, aki 1813-ig töltötte be posztját. Őt követte Kuttna József (1813–1829), Kuttna Áron (1829–1874), Nobel József (1874–1881), Handler Márk (1881–1911), végül Goldberger Izidor (1912–1944) és dr. Rosenthal László (1941–1944). A tatai rabbi Tatán túl még 19 környékbeli község ügyeit látta el. Ezek voltak Tóváros, Bánhida, Mocsai, Vértesszőlős, Bokod, Kocs, Naszály, Császár, Dad, Oroszlány, Baj, Kistagyos, Környe, Gyermely, Neszmély, Szák, Szend, Tarján és Vértessomló. A hitközség 1868-ban, a zsidó egyház szervezését követően, kongresszusi alapra helyezkedett.

Komárom vármegye területén összesen kilenc rabbiállomás működött, ebből Komáromban 2, Csúzon, Koltán, Nagymegyeren, Ógyallán, Ácson, Tatán és Kisbéren 1–1. Az ortodox irányzatot követték Komáromban, Csúzon, Koltán, Nagymegyeren és Ácson, a kongresszusit Komáromban, Tatán és Kisbéren, a status quo ante-t Ógyallán.

Kocs és Mocsá község zsidó közösségének tagjai feltehetőleg a tatai zsinagógát látogatták, bár vélelmezhető, hogy a távolság és a közlekedés nehézségei miatt erre csupán ritkán került sor. Vallásos életük így, valószínűleg, valamely magánháznál zajlott. A Mocsán elhunyt izraelitákat 1892-ig szinte kivétel nélkül a tatai zsidó temetőben temették el, ezt követően földelték csak halottaikat mocsai földbe. Temetkezési helyük a Csémi úti temető közvetlen szomszédságában állt, a mai víztorony helyén, melyet a hetvenes években építettek. Kocs zsidósága egészen 1888-ig kizárólagosan Tatán temetkezett. 1888 júliusából származik az első olyan bejegyzés, mely a temetés helyeként Kocsot jelöli meg. Ez arra utal, hogy ekkortájt létesíthettek temetőt, melynek helyét, kistelepülések esetében megszokott gyakorlatként, a református sírkertben jelölték ki. A valaha itt élt izraeliták sírjai (sírkövei) közül ma már csak kettő található meg a településen.

Simonik Péter
(Széchenyi István Egyetem)
Aknatornyok árnyékában
A tatabányai zsidó közösség története

Tatabánya városának neve nem található meg az 1945 előtti térképeken, hiszen a mai megyeszékhely négy község egyesítésével 1947-ben jött létre. A Komárom vármegye Tatai járásához tartozó három község (Alsógalla, Bánhida, Felsőgalla) életében a 19. század második fele jelentős változásokat hozott, hiszen az alig háromezer fős népességgel rendelkező települések lélekszáma az 1940-es évekre több, mint tízszeresére növekedett. Ezek, a demográfiai adatsorokban is tetten érhető változások, elsősorban a térség életét a későbbiekben erőteljesen meghatározó bányavállalat, a budapesti székhellyel működő Magyar Általános Kőszénbánya Rt. (MÁK Rt.) 1896-os bányanyitásával függtek össze. A széntermelés megindulása munkavállalók ezreit vonzotta a három község határában kialakított bányatelepekre, amelyekből 1902-re egy újabb község, Tatabánya is megszületett. A négy településen letelepedni szándékozók szükségleteinek kielégítésére az ország különböző részeiből izraelita felekezetű iparosok és kereskedők is érkeztek, akiknek megjelenésével tízszeresére nőtt a korábbiakban az Esterházy család fennhatósága alatt álló, és a kezdetben a tatai hitközséghez tartozó, zsidóság létszáma.

A századforduló magával hozta a helyben élő vallásos családok függetlenedésének igényét is. Ennek a folyamatnak az első állomása a fiókhitközség megalakítása volt. A tatai Goldberger Izidor tudós rabbi aktív részvételével formálódó közösség az 1920-as évek közepétől igyekezett megteremtteni a hitélet gyakorlásához szükséges és a zsidó hagyományok megőrzését is szolgáló intézményeket (pl. zsinagóga, kultúrterem, temető, metsző, egyletek), majd egyre szorosabb kapcsolatot alakított ki a helyi gazdasági, politikai és társadalmi élet szereplőivel, és egyre aktívabb részesévé vált a négy elődközség életének. Az előadás azokat a helyben is megjelenő és egymással szorosan összefonódó folyamatokat és azok hatásait vizsgálja, amelyek jelentős mértékben hozzájárultak a gazdaság modernizációjához, valamint a zsidóság emancipációjához.

Balázs Edit
(FTI-IASK Zsidóságtörténeti Kutatócsoport)
Pannon értékek nyomában
A körmendi zsidóság

A nyugat-magyarországi zsidóság történetének kutatása az utóbbi időben felgyorsult, nem utolsósorban a Kőszegen működő Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete (IASK) keretében létrejött zsidóságtörténeti kutatócsoport megalakulásával. Felmértük és összegyűjtöttük azokat a munkákat, alapkatatásokat, melyek az utóbbi évtizedekben a régió zsidóságának a történetével kapcsolatosan megjelentek. Ezek elsősorban Vas megyére koncentráálódtak.

A történelmi Sopron, Vas és Zala megye zsidósága a török kiűzése után földesúri nagybirtokokon telepedett meg. Ismertebb az Eszterházy birtokon az ún. „hét község” (seva kehilot), s talán kevésbé ismert a Batthyány birtokon létrejött ún. „öt község”, Rohonc/Rechnitz, Szalónak/Schlaining, Körmend, Németújvár/Güssing, Nagykanizsa és ezek filiái. A 17–18. század fordulóján 40 községben telepedtek le zsidók.

Az alapkatatások folytatásával és szintézisek felállításával a cél megvizsgálni, hogy milyen szerepe volt a zsidóságnak a régió modernizációjában, az urbanizáció folyamatában, továbbá milyen hálózatok létrehozásával és működtetésével formálták a zsidó közösségek a Pannon városok sajátos történeti útját.

Jelen előadásunkban Körmend zsidó közösségének a bemutatásával foglalkozunk. Felvázoljuk a hitközség intézményeit, rabbijait, majd annak megszűnését.

A zsidóság Körmenden is nagy mértékben hozzájárult a polgárosodáshoz. Ezt a mezőváros gazdasági fejlődése is bizonyítja. Kimutatható az a változás is, hogy az első generáció a vállalkozást választja, a második generáció szabadfoglalkozású pályákra megy, és a harmadikban megjelennek a művészek. Elsősorban azokra a személyekre koncentrálnunk, akik jelentősen hozzájárultak a Magyarországi tudományosság, a kultúra fejlődéséhez.

Vörös Kata
(Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem)
A győri zsidó cserkészélet

Előadásomban tágabb perspektívában a vidéki zsidó cserkészlet jellegzetességeit mutatom be 1913 és 1941 között, azt, hogy miben különbözött a zsidó cserkészlet a nem-zsidó cserkésztől, különbözött-e egyáltalán. Hangsúlyos kérdéseim, hogy a vidéki zsidó cserkészélet mennyiben egyezett a fővárosi zsidó cserkészzel, a vidéki zsidó cserkészek mögött milyen szervezőtestületek és bázisintézmények álltak, a csapatokhoz milyen jelentős nevelők kapcsolódtak, és milyen nevelési stratégiákat érvényesítettek, milyen gyakorlati foglalkozásokat, tevékenységeket végeztek a cserkész-foglalkozásokon.

Fókuszomat a győri 479. számú Szőgyi László Cserkészcsapatra helyezem, e csapat nyolcéves történetét dolgoztam fel. A cserkészcsapat 1932 tavaszán alakult, amelyet a Magyar Cserkészszövetség 1933. júniusában jegyzett be tagjai közé, azaz hivatalosan akkor váltak legitim cserkészekké, egészen 1941 novemberéig, amikor a szövetség kizárta tagjai közül a zsidó cserkészeket, így a győrieket is. A 479. csapat szervezőtestülete a Győri Izraelita Hitközség volt, azonban bázisintézménye a Révai Miklós Főreáliskola, amelynek értesítője minden évben beszámolt a csapat működéséről. Ebből adódik a kérdés, hogy a győri zsidó ifjúság mindennapi életét mennyiben határozta meg a városi cserkészcsapat. Milyen programokat szerveztek, s ezzel milyen csoportokat tudtak megszólítani.

Kutatásom forrásai a Révai Miklós Főreáliskola értesítői és a gödöllői Cserkész Könyvtár- és Levéltár iratanyaga, amelyben szerepelnek csapatigazolások, csapatnévsorok, különböző jelentések, táborozási naplók és kiscserkészek által készített jótett naplók.

Bodor Mária

(Zempléni Múzeum)

Zsidók a magyarországi képes levelezőlap-kiadás történetében

A képes levelezőlap az 1870-es évek végén megjelent postatermék, amely a századfordulótól kezdve az 1960-as évekig a képekkel történő tömegtájékoztatásban meghatározó szerepet töltött be. A képeslapokon a közlemény mellett a képi oldal is jelentőséggel bírt, a képekkel történő információátadás, így például a hírközlés, a politikai propaganda, a tömegízlés kialakítása, a polgári szokások elterjesztése során kikerülhetetlen volt a kommunikációs eszközök technikai fejlődéséig (képes újságok, televízió). A szerencsi Zempléni Múzeumban az ország legnagyobb, és világ szinten is jelentős számú képes levelezőlap gyűjteményét őrizzük (több mint egy millió példányszám), ami lehetővé teszi a magyar képeslapkiadás történetének, fejlődésének, technikai és tematikai sokféleségének áttekintését.

Az anzikszokat számtalan módon lehet csoportosítani, legjellemzőbb besorolások: a képzőművészeti, földrajzi (látképes), alkalmi, tematikus, reklám képeslapok. A zsidó témájú, *judaikaként* is emlegetett, lapokat szintén többféleképpen lehet osztályozni. Előadásomban a magyarországi képeslapkiadás történetébe ágyazva, az egyes korszakok kiadói sajátosságait kiemelve, a tematikus csoportokon keresztül mutatom be a zsidó témájú képeslapok jellemzőit. A földrajzi képeslapok között kordokumentum jellegével tűnnek ki a már megsemmisült zsinagógákról készített képeslapok, melyekben külön csoportot képvisel a „*zsidó typusok*” sorozat, illetve a koncentrációs táborokról kiadott képeslapok. Az üdvözlőlapok közé a zsidó ünnepek (az újév kiemelkedő) alkalmából kiadott képeslapok tartoznak; a tematikus csoportban pedig a zsidó humor és az antiszemitizmus jelenítődik meg. A különleges technikájú képeslapok között szintén megtalálható *judaika* képeslap, a képzőművészeti egységben pedig jelentős részt képeznek az ószövetségi ábrázolások.

Kurucz Ádám
(Magyar Nemzeti Levéltár)
A Vitézi Rend és a zsidóság

1992-ben az emigrációban újraszerveződött Vitézi Rend egyesületi formában tevékenységet kezdett Magyarországon. Ez a körülmény nyilvánvalóan közrejátszott abban, hogy az egykori köztestület iránt a közéleti- és tudományos érdeklődés egyaránt felélénkült. Mindkét platformon szerepet kapott a szervezet vélt vagy valós antiszemitizmusának és a zsidósághoz fűződő viszonyának vizsgálata. Köztudott, hogy a Vitézi Rend egyes tagjai – élükön a főkapitánnyal, Horthy Miklós kormányzóval – nyíltan vallottak antiszemita nézeteikről. Ahhoz sem fér kétség, hogy a vitézek akarva-akaratlanul hasznélvezői voltak a zsidótörvényeknek: az elkobzott zsidó ingatlanok egy részét a Vitézi Rend kezébe adta a magyar kormány. Úgy a két világháború között, mint 1992 után ismételen felmerült az a téma is, hogy voltak-e, lehetek-e zsidó vitézek. Relevánsnak tűnik tehát a kérdés: volt-e a Vitézi Rendnek hivatalos álláspontja a zsidó származásúakhoz és izraelita vallásúakhoz fűződő viszonyáról, avagy a korszak jobboldali jelszavait, tagjai kijelentéseit aggatta rá az utókor, mint formális álláspontot. Az előadás ezekre a kérdésekre keresi a választ.

Ábrahám Vera

(Szegei Zsidó Hitközség Archívuma)

A Szegei Zsidó Hitközség archívuma

A Szegei Zsidó Hitközség 1785. évi megalakulása óta számtalan irat keletkezett. (A megmaradt dokumentumok kb. 17 ifm-t tesznek ki.)

Archívumunk sorsa párhuzamosan fut a közösségével, magán viselve annak minden társadalmi, politikai, kulturális, gazdasági, vallási eseményét és ugyanúgy gyarapodását és veszteségeit. Tehát a megmaradt iratok a hitközség életének mozzanatait foglalják magukban. Példák: jótékonyosság, chevra-ügyek (3. törzskönyvét feldolgoztuk), temető (feldolgozása megtörtént), zsinagógaépítés (folyamatosan publikálás alatt áll), – oktatás, előljáráóság, hazai és külföldi kapcsolatok, cserkészet, könyvtárak (Löw könyvtár publikálva), orth.imaegylet (publikáltuk), közgyűlések, jegyzőkönyvek, hagyatékok, családi iratok, fotók, kották, cégek, egészségügy, rabbik dokumentumai, egyletek, kiadványok. (Fondjegyzék a honlapunkon olvasható. www.jewisharchive.org) Nyelvezetük: magyar, héber, német, angol. Írásmódjuk: nyomtatott, gép- és kézírás, továbbá rajzok. Fizikai állapotuk változó, sok közülük restaurálás alatt áll ill. arra vár.

Nem papíralapú külön-gyűjteményeink a hitközség művészettörténeti és rituális emlékeit gazdagítják. Ennek egyike a textilgyűjtemény (írásos feldolgozása megtörtént). Őrünk továbbá hanglemezeket, CD-eket, fémtáblákat, festményeket. Kiadványunk előbb a Könyvtári Tudományos Füzetek voltak, jelenleg a Szegei Judaisztikai Közlemények címmel adjuk ki, amelynek szerzői az archívum dokumentumait használták főforrásként. Honlapunkra folyamatosan kerülnek fel iratainkra alapuló témajavaslataink, kutatóink iratbemutatói és közleményei. Digitalizációs munkánk lehetővé teszi a térítésmentes és bárhonnét elérhető keresést. Emellett lehetőség van az engedélyhez kötött iratok és a kutatást segítő kiadványok helyben használatára. Kutatóink számára interneten, telefonon és személyesen nyújtunk módszertani és témaválasztási segítséget. Kívánságra csoportos archívumbemutatókat tartunk. Fogadunk középiskolásokat és felsőoktatásban résztvevő hallgatókat. Kapcsolatot ápolunk a Csongrád Megyei Honismereti Egyesülettel, a Szegei Családkutató Egyesülettel, a Szegei Egyetemmel és a Rabbiképző Egyetemmel. Munkánkban önkéntesek is részt vesznek.

A digitalizálásról és raktározásról röviden: A folyamat 2 éve alatt 10 ember részére adtunk munkát. A hitközség biztosította a gyűjtemény számára hosszú távra az állományvédelem szempontjából alkalmas helyet, mely kutatók fogadására is alkalmas. Az anyagi fedezetet pályázat útján szereztük.

Kis József

(Magyar Nemzeti Levéltár)

**A zsidóság történetével kapcsolatos adatbázis-építés és digitalizálás
az MNL Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárában**

Az MNL Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára számára mindig is fontos volt, hogy a zsidóság történetével foglalkozó kutatók – legyen az tudományos, vagy akár családtörténeti – számára lehetőséget adjon arra, hogy minél könnyebben és gyorsabban jusson el az őt érdeklő információhoz. A 2000-as évek végén tagintézményünkben egy összetett, akkor még elsősorban az iratok minél részletesebb nyilvántartására, darabszintű jegyzékelésére irányuló program indult, amelynek közvetlen kiváltó oka épp a holtta-nyilvánítási végzések iránti nagy kutató- és ügyfélszolgálati érdeklődés volt. E célból előbb a miskolci járásbírósi, majd számos további bírósi, illetve közjegyzői irat 1945 utáni iratanyaga került feldolgozásra. Ez utóbb – többek között a honosítási kérelmeknek köszönhetően – kiegészült az 1945 előtti iskolai iratok tematikus jegyzékeivel, majd sor került kifejezetten a holokauszt iránt érdeklődők segítése céljából az 1945 utáni népbírósi, népügyészeti, igazoló bizottsági, illetve egyéb bírósi iratok, 1945 előtti és utáni közigazgatási iratok feldolgozására. A bírósi iratok tekintetében minden egyes esetben felkerültek a nyilvántartásba nem csak a vádlott, de a tanú, vagy a néhai sértett adatai is. Emellett a Magyar Nemzeti Levéltár közös holokauszt-projektje keretében 2015-ben nagyarányú adatfelvételre, illetve digitalizálásra került sor, amely immár az 1945 utáni árvaszéki iratokat helyezte fókuszába. Az előadás a munka jelenlegi eredményeiről, állásáról és terveiről kíván rövid betekintést adni.

Domokosné Hegedűs Szabina
(SZTE Történettudományi Doktori Iskola)
A szegedi Pollák-család a családkutatások tükrében
A közgyűjteményi informatika alkalmazási lehetőségei

Témaválasztásomkor személyes érdeklődés motivált, ugyanis a Szegedi Zsidó Hitközségben töltött gyakorlatom folyamán lehetőségem volt olyan felbecsülhetetlen értékű dokumentumokkal foglalkozni, amelyek kultúránk alapvető építőkövei. Ezen dokumentumok nagy része csak a szerencsének köszönhetően maradt fenn, hiszen a történelem vesztérhes időszakai nemcsak emberáldozatokat követeltek. A nagy információértékkel bíró iratok, iparművészeti értékű tárgyak jelentős része a zsinagóga pincéjében vészelte át a viharos időket. Előadásomban a Szegedi Zsidó Hitközség Archívuma és a dr. Birnfeld Sámuel Könyvtár által rendelkezésemre bocsájtott dokumentumok felhasználásával, az első betelepült zsidó családot vizsgálom saját kutatási módszertant alkalmazva. Ismertetek egy részlegesen felvázolt családfát az első szegedre betelepült zsidó család – Pollák Mihály és az örökbefogadott fiának, Pollák D. Simonnak – családi kapcsolatait vizsgálva.

Olyan irat-archívumokat és forrásokat mutatok be, amelyek egy családkutatás során fontos forrásként szolgálhatnak. Nem törekszem az adatbázisok teljes körű bemutatására, mivel kutatásom során ezekben kevés releváns információt találtam, ám a kutatás megtervezésekor számításba vettem ezeket is, mint források, ezért fontosnak tartom ismertetni a használatukat. A Magyar Nemzeti Levéltár esetében a zsidóösszeírások szolgálhatnak fontos forrásként. Ismertetem továbbá az e-levéltár projektet, amely hozzájárult a levéltári keresőrendszerek fejlődéséhez. Bemutatom a Magyar Zsidó Levéltár adatbázisát, amely az Europeana Judaica projekt keretében jött létre, majd röviden kitérek a kizárólag magyarországi zsidó családfakutatásra specializálódott Hungarian Jewish Roots-ra.

Végül arra voltam kíváncsi, hogy a közgyűjteményi informatika keretein belül milyen rendszer alkalmas a feldolgozásra, majd a kutatási eredmények közzétételére. Ennek fényében újdonságot jelent a kutatásomban a HunTéka Anyakönyvi moduljában történő feldolgozás menetének felvázolása, hiszen Magyarországon jelenleg a Hajdú-Bihar Megyei Levéltáron kívül nem alkalmazzák a rendszert levéltári dokumentumok feltárására, családkutatásban történő alkalmazására pedig egyáltalán nincs példa.

Befejezésül ismertetem a JaDoX és a Portál24 működését, kiemeltem azokat az előnyöket, amelyeknek köszönhetően alkalmasak a hitközség speciális dokumentumainak publikálására és felhasználók számára egy dinamikus környezetben való elérhetővé tételére.

Huszár Mihály

(Marcali Múzeum)

A marcali izraelita hitközség rabbijai 1889 és 1944 között

A marcali izraelita hitközségben, legjelentősebb és legnagyobb hatású rabbijának, Marczali Mihálynak 1889-es halálát követően, 1944-ig három rabbi és egy rabbi-helyettes szolgált. Volt olyan két évtized, amikor csak a szomszédos nagyobb hitközségek rabbijai helyettesítettek. A 2–300 fős anyahitközség vezetése számára a rabbiszék betöltésére alkalmas, képzett és doktori címet szerzett jelöltek megtalálása mindenkor nehéz feladatot jelentett. 1891-ben díszes ünnepség keretében iktatták be dr. Klein Józsefet, ám ő négy év múlva egy nagyobb hitközségben, a kassai főrabbi tisztségét pályázta meg és nyerte el. Utóda Weisz Salamon két poszton, rabbi-helyettesként és főkántorként is tevékenykedett tizenöt évig. 1910-ben sikerült újra betölteni a rabbi állást, ám dr. Enten Manó négy év múlva már elszerződött, ugyancsak Kassára, ahol közel harminc évig szolgált. A marcali közösség csupán 1938-ban tudott alkalmas jelölttel szerződést kötni. A fiatal és ambiciózus dr. Löwy Adolf beiktatási ünnepsége fényesen sikerült, viszont a Soá idején a közösségével együtt őt is deportálták. Az előadásban bemutatom mindazon forrásokat (levéltári dokumentumok, sajtó anyagok, fényképek stb.), amelyeknek a feldolgozásával a négy személy életútját és marcali tevékenységét lehet részben rekonstruálni. Vizsgálataim során olyan országos jelentőségű eseményekre és kapcsolati hálókra bukkantam, amellyel reményeim szerint hozzájárulhatok a vidéki hitközségek történetének mélyebb megismeréséhez.

Dénes Iván Zoltán
(Marczali Henrik Kutatócsoport)
Az első professzionális magyar történetíró értelmezése a választott népről és a prófétai örökségről

Marczali Henrik (Marcali, 1856 – Budapest, 1940) volt máig a legnagyobb és a leginkább maradandó teljesítményű magyar történetíró egyúttal a professzionális történelem tanári és kutatóképzést megteremtő tanár. Az értelmiségi szerepről kialakított felfogását befolyásolta és formálta a professzionális értelmiségivé válás és embernevelés felvilágosult zsidó programjának mentora, Kármán Mór által közvetített változata. Az, hogy a kiválasztott nép, a prófétai elhivatottság és a világ megjavításának tételeit rávetítette saját értelmiségi feladatára. Nemcsak az őt ért antiszemita támadásokkal szembeni méltóságteljes viselkedése, zsidó tárgyú írásai és hitközségi tevékenysége miatt tekinthetjük magyar-zsidónak. Magyar identitásának és zsidó kötődésének meghatározó részét alkotta az átmoralizált prófétai erkölcsi örökség beépítése igazságkereső történetírói és tanári szerepfelfogásába és elhivatottságába.

Bárány Zsófia

(MTA-OSZK Res Libraria Hungariae, ELKH 19. századi
Könyv- és Sajtótörténeti Műhely)

Marczali Henrik és a vatikáni kutatások

A vatikáni könyvtár és levéltár magyar vonatkozású anyagai felé már a barokk kor jezsuita történetírói is kiemelt figyelemmel fordultak. A vatikáni magyar kutatások jelentős mértékben azonban a 19. században, a pozitívizmusnak köszönhetően élénkültek meg a hazai történelemtudományban. Az általános kutatás előtt 1881-ben megnyílt vatikáni levéltár magyar vonatkozású forrásainak rendszeres feltárása és közreadása érdekében Fraknói (Frankl) Vilmos már a megnyitást követő hónapokban megkezdte a tárgyalásokat Rómában. Fraknói pártfogói, bizalmi kapcsolatot ápolt Marczali Henrikkel, aki ugyancsak megkülönböztetett figyelemmel volt a pápai gyűjtemény felé. Az Akadémia főtitkárának pap-történészekre szorítókozó kezdeményezése az 1890-es évekre intézményesült, amelynek köszönhetően tágult a római magyar kutatók köre. Így Marczali legrégebbi tanítványai közül is voltak, akik bekapcsolódtak a rendszeres vatikáni munkálatokba, továbbá kiemelt szerepet vállaltak a Római Magyar Történeti Intézet működésében.

Már az intézet felállításának első éveiben maga Marczali Henrik is kutatót a vatikáni levéltárban, illetve néhány évvel korábban tanulmányt is írt a pápaság és Magyarország modernkori érintkezésének témakörében. Ehhez az írásához azonban elsősorban nem levéltári források, hanem egy 50 évvel korábban, javarészt a pápai államban íródott, magyar püspöki napló szolgált alapul, amelyet az elhunyt főpap egykori titkárától kapott meg a történész. Figyelemre méltó, hogy amíg az egyházi vagyon történetére irányuló korábbi felkérést – noha rokonszenvezett azzal – nem vállalta Marczali, a vegyes házasságok témakörét az egyházpolitikai viták miatt „sokszorosán érdekesnek” találta és be is mutatta. Az 1890-ben, azaz kevéssel a polgári házasságkötés bevezetése előtt nyomtatásba került tanulmányban azonban nem csupán a politikai színtér jelenik meg. A téma komplexitásának megfelelően a szerző olyan elemeket is említ vagy ismertet röviden mint az érzelmek szerepe, a kiküldött személy leírása vagy épp a Vatikán működése.

Turbucz Péter
(Magyar Nemzeti Levéltár)
Elköteleződés a végsőkig
Marczali Henrik háborús nézeteinek alakulása 1917–18-ban

Az előadás Marczali Henrik tudományos és publicisztikai tevékenységét járja körül, kifejezetten az I. világháború második felére fókuszálva. A történész életének 1914-et követő évtizedei csak nemrégiben kerültek a szakmai érdeklődés középpontjába. A kutatásokat a Nagy Háború és a forradalmak centenáriumi tovább segítették.

A magyar értelmiség országszerte ünnepelte a háború kitörését. Nem volt ez másként a budapesti tudományegyetem tanáraival sem, akik kezdetől fogva aktív részt vállaltak az Osztrák-Magyar Monarchia propagandájának működtetésében. Háborús előadásokat szerveztek, publicisztikákat írtak, esetleg a hadsegélyezési akciók valamelyikében vállaltak feladatot. A korai győzelem elmaradása, az egyéni veszteségek és a gazdasági hanyatlás következtében, az euforikus hangulat a legtöbbjüknél 1915/16-ra mégis alábbhagyott vagy épp teljesen megszűnt.

Nem így professzorunknál, aki a háború végéig, ha nem is hitte, de reménykedett a győzelemben. Úgy gondolta, hogy a háborús erőfeszítésekből az itthon maradottnak egyaránt ki kell venniük a részüket. Meggyőződéssel vallotta, ha a Monarchia elveszíti a háborút, az Magyarország birodalmi státuszának végét jelenti. Ezért, a háborús hevület fenntartása érdekében, ő maga egyszerre több hadsegélyezési akciót is támogatott. Továbbá, beszédeiben és publicisztikáiban – egyebek között – éltette a magyar katonai vitéséget, hitet tett a dinasztia mellett, illetve bizonyítani szándékozott Magyarország történelmi jogát Közép- és Kelet-Európára, valamint a Balkán vezetésére. Azokban a szaktanulmányaiban, amelyekben nem a magyar hegemonia érdekében kardoskodott, a háborúhoz vezető külpolitikai és diplomáciai lépéseket vette számba, estleg olyan konkrét történelmi eseményeket dolgozott fel, amelyek – szerinte – valamilyen formában segíthették a politikusokat a helyes döntések meghozatalában.

Az előadás röviden vázolja Marczali 1917–1918 között készült műveit, áttekinti azok keletkezési körülményeit és céljait, illetőleg összehasonlítja mondanivalójukat a háború első felében készült munkákkal. Úgy vélem, írásainak megismerése egyaránt segíthet feltérképezni céljait, szándékait és motivációit, vagyis egy olyan Marczali-kép rekonstrukciójához vezetnek, amely eddig teljesen ismeretlen volt előttünk.

A konferencia időpontja: 2021. szeptember 30.

Helyszín: Eötvös Lóránd Kutatóhálózat Humán Tudományok Kutatóháza
1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4. K 0.11–0.12 terem

Program

10:00 Megnyitó – **Bárdi Nándor** (ELKH TK Kisebbségkutató Intézet, Budapest)

10:10 Plenáris előadás – **Konrád Miklós** (ELKH BTK Történettudományi Intézet, Budapest)

Gondolatok a magyarországi zsidóság helytörténeti kutatásának nélkülözhetetlenségéről

A. szekció (délelőtti előadások) – HITKÖZSÉGEK, SORSOK

Moderátor: **Dénes Iván Zoltán**

K 0.11 terem, 10:40–12:40

Fodor Péter (CSIK Csemegi Károly Könyvtár és Tari László Múzeum, Csongrád)

**A csongrádi izraelita hitközség élete Guttman Mihály rabbi idején
1903-tól 1907-ig. Guttman rabbi pályája a Rabbiképző Egyetem
rektori tisztségéig**

Szűcs József (Kuny Domokos Múzeum, Tata)

**Hílt helyek. Valaha volt zsidó közösségek Komárom-Esztergom megye
két kistérségében**

Simonik Péter (Széchenyi István Egyetem, Győr)

Aknatornyok árnyékában. A tatabányai zsidó közösség története

Szántóné Balázs Edit (FTI-IASK Zsidóságtörténeti Kutatócsoport, Kőszeg)

Pannon értékek nyomában. A körmenői zsidóság

Ebédészünet: 12:40–13:20

A. szekció (délutáni előadások) – ORSZÁGOS KITEKINTÉS

Moderátor: **Konrád Miklós**

K 0.11 terem, 13:20–15:00

Vörös Kata (Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem, Budapest)

A győri zsidó cserkészélet

Bodor Mária (Zempléni Múzeum, Szerencs)

Zsidók a magyarországi képes levelezőlap-kiadás történetében

Kurucz Ádám (Magyar Nemzeti Levéltár, Miskolc)

A Vitézi Rend és a zsidóság

Balog Iván (SZTE BTK Szociológia Tanszék, Szeged)
„Zsidó (bajnok)csapat” a zsidótörvények idején? A csepeli Weiss Manfréd FC 1940–1944. (online formában)

* * *

B. szekció (délelőtti előadások) – **KUTATÁSOK, MÓDSZEREK**

Moderátor: **Turbucz Péter**

K 0.12 terem, 10:40–12:40

Ábrahám Vera (Szegedi Zsidó Hitközség Archívuma, Szeged)

A Szegedi Zsidó Hitközség archívuma

Kis József (Magyar Nemzeti Levéltár, Miskolc)

A zsidóság történetével kapcsolatos adatbázis-építés és digitalizálás az MNL Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárában

Domokosné Hegedűs Szabina (SZTE Történettudományi Doktori Iskola, Szeged)

A szegedi Pollák-család a családkutatások tükrében. A közgyűjteményi informatika alkalmazási lehetőségei

Huszár Mihály (Marcali Múzeum, Marcali)

A marcali izraelita hitközség rabbijai 1889 és 1944 között

Ebédpszünet: 12:40–13:20

B. szekció (délutáni előadások) – **KIS MARCALI MŰHELY**

Moderátor: **Bányai Viktória**

K 0.12 terem, 13:20–14:40

Dénes Iván Zoltán (OR-ZSE Marcali Henrik Kutatócsoport, Budapest)

Az első professzionális magyar történetíró értelmezése a választott népről és a prófétai örökségről

Bárány Zsófia (MTA-OSZK Res Libraria Hungariae,

ELKH 19. századi Könyv- és Sajtótörténeti Műhely)

Marcali Henrik és a vatikáni kutatások

Turbucz Péter (Magyar Nemzeti Levéltár, Miskolc)

Elköteleződés a végsőkig. Marcali Henrik háborús nézeteinek alakulása 1917–18-ban

A konferencia lezárása: 15:00

